

החמץ והתאנים

"הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֹדְשִׁים - - רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֹדֶשׁ הַשָּׁנָה". זאת המצווה הראשונה בה נצטוונו, והיא מתייחסת לקביעת הלוח. לכאורה, זאת משימה מתמטית. אליבא דאמת, זהו סמל לאחת מזירות-המאבק היסודיות של האדם, מאבקו עם הזמן.

חיינו מאופיינים על ידי עובדה יסודית אחת, חד-הפעמיות שבמאורעות. הזמן הטבעי הוא פחות או יותר מחזורי. השעון הקלאסי עם ידיותיו המתנועעות באופן מעגלי מאפיינות את הטבע החוזר על עצמו שוב ושוב. העיגול הוא סמל הזמן הטבעי. לעומת זאת הזמן האנושי וההיסטורי הוא קוי, קטע, אולי צורה כלשהי שאינה חוזרת על עצמה. זהו זמן, בלתי הדיר, שאינו חוזר אחורה, שעון חול שאין באפשרותנו להפכו. אנו עושים זאת בספרות המדע-בדיונית, אולם אף שם אנו נתקלים באינספור פרדוכסים, בהם משחקים המחברים השונים. מכאן נולדות בעולמנו הריאלי חובותנו כלפי הזולת, ואף חובתנו כלפי הזמן עצמו. על כך עמד רבי יוסף דב סולובייצ'יק במסה שהפכה קלאסית: 'קול דודי דופק', מסה שהושפעה מדברי ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי. לפי הרי"ד סולובייצ'יק האחריות השלנו כלפי הזמן באה לידי ביטוי באחת ממצוות הפרשה, המצה, זכר לגאולה. אנו מצווים שלא להשהות את המצה, אנו צריכים לאפות אותה טרם תחמיץ. אסור לנו להחמיץ הזדמנות הסטורית.

המסה 'קול דודי דופק' בנויה כמדרש על קטע שבשיר השירים. שיר השירים כולו מתאר את הדרמה של היחסים הבעיתיים בין אהוב (הדוד) ואהובה (הרעיה). הם מחפשים האחד את השני, אך החיפושים מסתיימים רק ב'כמעט' מפגש. אחת התמונות החזקות ביותר בתאור זה היא הבסיס לדרשה המשותפת (שיר השירים ה, ב-ו): "אֲנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עֹר קוֹל דָּוִד דּוֹפֵק פֶּתַחַי לִי אֶחְתִּי, רַעֲיָתִי, יוֹנָתִי, תַּמָּתִי". האהובה מהססת ומשתהה. היא קמה אך כבר מאוחר מדי: "קָמְתִי אֲנִי לִפְתָּח לְדָוִד... דָּוִד שָׁלַח יָדוֹ מִן הַחֹר - - וּמָעִי הָמוּ עָלָיו". והרעיה מתוודה: "פֶּתַחַתִּי אֲנִי לְדָוִד וְדָוִד חָמַק עָבָר... בִּקְשָׁתִּיהוּ וְלֹא מָצְאָתִיהוּ, קָרָאתִיו וְלֹא עָנָנִי". תאור זה נתפס כאלגוריה היסטורית. הדפיקות בדלת הן דפיקות ההשגחה והגורל, אך הרעיה, עם ישראל, לא ידעה להיענות לקריאה. לפי ר' יהודה הלוי (הכוזרי, מאמר שני, כד) הנבואות על הגאולה בבית השני יכלו להתממש בשלמותן אילו "נענו כולם לקריאה ושבנו לארץ ישראל בנפש חפצה; אבל רק מקצתם נענו ורובם והחשובים שבהם נשארו בבבל מסכימים לגלות ולשעבוד ובלבד שלא יפרדו ממשכנותם ומעסקיהם. ויתכן כי על זה רמז שלמה באמרו 'אֲנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עֹר'... ובאמרו 'קול דודי דופק' כיוון לקריאה אשר יקראם הא-לוח לשוב לארץ... [אך העם התעצל] להשמע לקריאה ולשוב לארץ ישראל... רק חלק מן העם נענה ולא בלב שלם ולכן... [נתקומו] בהם ההבטחות האלוהיות רק במדה מצמצמת כפי מעוט התעוררותם".

בכיוון דומה פירש פסוקים אלה הרי"ד סולובייצ'יק. חייבים אנו "להיענות לקולו של הא-להים הקורא לאדם 'אֵיפָה'. היהדות הקפידה מאוד על איסור חימוץ השעה... שהיה כלשהי נחשבת על ידה לפשע. האדם מפסיד לפעמים את עולמו בשל חטא אחד – וַיִּתְּמָהּמָה".

ההיסטוריה אינה כתובה מראש. הדפיקות בדלת הן הזדמנויות החסד שההיסטוריה מעניקה לאדם. האם מסוגל הוא לעמוד על גדולתו של הרגע? בכל שלב מצויים לפנינו עתידים אלטרנטיביים, מימושה של האלטרנטיבה הטובה, תלויה בפעילות האנושית, בתשובת האדם להיסטוריה הדופקת בדלתנו. תולדות האנושות אינן אלא היסטוריה של החמצות. הקמתה של מדינת ישראל, באה בעקבות ההיענות לנקישה היסטורית חד-פעמית, היענות הרעיה לקול הדוד. אסור לנו להחמיץ את השעה.

אמנם כן החמץ בחג החרות מייצג את איסור החמצת השעה. זהו סמל מופלא, אך חז"ל השתמשו בסמל אחר כדי לבטא את הסכנה ההפוכה. בשיר השירים (ב, יג) קוראים אנו: "הַתְּאֵנָה חֲנֻטָּה פְּגִיחָה". הפגים, או הפגות, אלו הן תאנות הבוסר שלא הבשילו די צרכם. יש ואדם לוקט, בעברית מדויקת אֹרֶה, תאנה כשהיא פגה ועדיין בוסר, ולפעמים אף אוכל אותה. מכאן הסכנה המתוארת בביטוי הציורי: "אכלה פגה". האדם ייכשל אם הוא משלה את עצמו וחושב שהשעה ההיסטורית כבר הגיעה. על התאנה נאמר (משלי כז, יח) "נִצֵּר תֵּאֲנָה יֹאכֵל פְּרִיָהּ", פסוק שהמדרש מפרש: "נוצר תאנה יאכל פריה... שרוב האילנות – הזית הגפן והתמרה – נלקטין כאחת, והתאנה נלקטת מעט מעט". לא כל התאנים מבשילים בעת ובעונה אחת. המלקט, המנהיג, כל אדם, צריך להבין מתי עליו ללקוט את התאנה. אנקדוטה מופלאה שהיתה בסיס לדיון תיאולוגי על גורלו של האדם (ירושלמי ברכות כ ע"א, רבה שיר השירים ו, ט) מספרת לנו על קבוצת חכמים שהייתה יושבת ולומדת מתחת לתאנה "ובכל יום ויום היה משכים בעל התאנה ומלקט תאנתו [אמרו החכמים] 'נשנה את מקומנו שמא חושדנו' [בעל התאנה שאנו אוכלים את פריה]. מה עשו הלכו וישבו להם במקום אחר. השכים בעל התאנה ולא מצאן הלך וחזר אחריהם עד שמצאן אמר להם 'רבותי מצוה אחת הייתם עושין לי ואתם מבקשין למנעה ממני'. אמרו ליה 'חס ושלו'.

ומפני מה הנחתם מקומכם וישבתם במקום אחר

שמא אתה חושדנו

חס ושלו לא אומר לכם מפני מה אני משכים ללקוט תאנתי שכיון שהחמה זורחת על התאנים הן מתלעו.

בעקבות כך אמרו החכמים שבעל התאנה יודע עונתה של תאנתו והוא לוקטה".

אכן, לפנינו הדילמה היוצרת מלכודת איומה, דילמה בין ההחמצה לבין אכילת פגה. סוד המדינאות נעוץ בכושר להבין, כבעל התאנה, מתי ואיך להגיב, כשם שסוד הנהיגה הנכונה תלויה בכושרו של הנהג להבין מתי עליו להאיץ ומתי עליו לבלום. התשובה אינה כתובה בשום מדריך, קל וחומר לא בספר החוקים. אולם, דילמה זאת אינה רק דילמה

פוליטית. היא דילמה קיומית וחברתית. היא הדילמה של הפוליטיקאי שצריך לדעת מתי לפרוש, ושל הצעיר שצריך להבין מתי עליו לעלות לבמה. יתירה מכך, העולם כולו נכשל בחטא אכילת הפגה. העולם השלישי מעביד את הילדים בעבודת פרך, מנצל אותם לתאוותיו, או הופך אותם לחיילים אכזריים במלחמות עקובות מדם. אבל גם החברה הפוסט-מודרנית בעולם המערבי חוטאת בכך ומוסיפה לחטא זה גם אכילת חמץ. בכך היא מטילה אור חדש על פסוקי בשיר השירים. מצד אחד, הנישואים הולכים ונדחים, ודברי האוהב "קוּמִי לָךְ רַעֲיָתִי יִפְתִּי וְלִכִּי לָךְ, אַחֲרַי" מתאחרים להיאמר. שנים חשובות של זוגיות וגידול ילדים מוחמצות. ארצות המערב נפגעות קשה מתהליכים אלה, ואת הריק הנוצר והתוצאות הקשות שאנו כבר רואים היום תהיינה טרגיות לעתידן. את מצוות הפריה ורבייה הם מקיימים בעזרת פועלים זרים. מצד שני חברה זאת אוכלת ומאכילה את המיניות כשהיא עוד 'פגה'. היא פוגעת בתמימות הילדות, והורסת תקופה חשובה שחייבת הייתה להיות במדת מה קדם-מינית: "הַתְּאַנָּה חֲנֻסָּה פְּגִיָּה וְהַגִּפְנִים סָמְדָר... שׁוֹעֲלִים קִטְנִים מִחֲבָלִים כְּרָמִים וּכְרָמֵינוּ סָמְדָר".

אסור לנו להחמיץ את השעה, אך אסור לנו ל'אכול' אותה פגה, לדחוק את הקץ, בין ביציאה למלחמה ובין בעשיית שלום. לפי הקבלה והחסידות אכילת התאנים הפגים הייתה חטאם של אדם וחווה, ושל דמויות אחרות במקרא. בחטא זה חטאה האנושות כשהשלחה את עצמה שהיא כבר חייה בשלום של ימות המשיח. ואולי חטא אכילת פגה היא גם אכיפת החוק כאן ועכשיו, מבלי לחכות כמה שבועות כדי למנוע מאבק דמים בין אחים. לא כך התנהג בעל התאנה.